

Ludwik Chmaj

23 października 1959 r. humanistyka polska poniosła bolesną stratę. Z szeregów czołowych jej przedstawicieli ubył prof. dr Ludwik Chmaj, zasłużony autor wielu cenionych prac z zakresu zarówno historii filozofii i prądów umysłowych, jak też dziejów oświaty i teorii pedagogiki. Prof. Chmaj urodził się 15 lutego 1888 r. w Głogowie, po ukończeniu szkoły średniej w latach 1908—1912 studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim filozofię i filologię. W roku 1912 uzyskał tamże tytuł doktora za rozprawę *Wolzogen przeciw Kartezjuszowi*. W latach następnych był profesorem łaciny w jednym z krakowskich gimnazjów. Na Uniwersytecie Jagiellońskim habilitował się w roku 1930 na podstawie pracy *Rozwój filozoficzny Kartezjusza*. W roku 1938 prof. Chmaj objął katedrę pedagogiki na Uniwersytecie Wileńskim. Przejścia wojenne poważnie nadwerżyły Jego zdrowie. Odcięty przez długi czas od warsztatu naukowego natychmiast po przybyciu do kraju w roku 1955 powrócił do studiów badawczych.

Zamieszkał w Warszawie, gdzie pracował na stanowisku profesora zwyczajnego w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. Wszyscy, którzy mieli sposobność stykać się z prof. Chmajem podczas ostatnich lat Jego życia, z podziwem wspominają ogromną pracowitość, nie strawiony ciężkimi przejściami zapał, energię i szerokie horyzonty badawcze, które Go cechowały. Dzięki tym zaletom zrobił On w ciągu tych tak krótkich czterech lat niesłychanie wiele. Prof. Chmaj przygotował m.in. do druku wznowienie swoich licznych prac, po ich uprzednim przejrzeniu i uzupełnieniu. Tak więc w roku 1957 został wydany zbiorowy, przeszło 500-stronicowy tom jego rozpraw, zatytułowany *Bracia Polscy. Ludzie. Idee. Wpływy*, w następnym roku ukazało się wznowienie dwóch rozpraw Kartezjusza w Jego przekładzie, w najbliższym zaś czasie wyjdzie po raz drugi fundamentalny zarys Jego pióra *Kierunki i prądy pedagogiki współczesnej* (I wyd. Warszawa 1938). Równocześnie prof. Chmaj zdołał opublikować parę nowych rozpraw badawczych (głównie w „Studiach filozoficznych” oraz „Odrodzeniu i Reformacji w Polsce”), a także opatrzyć wstępem i przypisami jedną z rozpraw Wolzogeny, zawierającą rozważania tego filozofa ariańskiego nad *Medytacjami metafizycznymi* Dekarta. Ponadto wydał on w roku 1959 dwa tomy listów Fausta Socyna. W maszynopisie pozostała obszerna monografia tego czołowego

przywódcy arian polskich u schyłku XVI wieku, którą prof. Chmaj na krótko przed śmiercią złożył do druku w „Książce i Wiedzy”.

Jak widać z powyższego przeglądu, zainteresowania badawcze zmarłego szły w kierunku filozofii XVII wieku, ze szczególnym uwzględnieniem ideologii Braci Polskich oraz dziejów rozwoju kartezjanizmu. Najobszerniejsze rozprawy poświęcił prof. Chmaj trzem czołowym myślicielom ariańskim, a mianowicie Marcinowi Ruarowi (1589—1657); Andrzejowi Wiszowatemu (1608—1678), Samuelowi Przytkowskiemu (1592—1670). Ich biografie zostały przedstawione na szerokim tle ówczesnych prądów umysłowych, ruchów religijnych i wydarzeń politycznych. Nie noszą więc one w najmniejszym stopniu charakteru przyczynkarskiego, ale służą wnikliwej analizie przemian zachodzących w XVII-wiecznym środowisku ariańskim oraz wydobywają niewątpliwy dorobek tego środowiska. Badania prof. Chmaja nad rozwojem racjonalizmu religijnego w ówczesnej Polsce plastycznie ukazują zaciętą walkę prowadzoną przez szermierzy ówczesnej kontrreformacji z przedstawicielami postępowej myśli ariańskiej. Przy całym obiektywizmie autora widać wyraźnie, iż jego sympatie są umieszczone po stronie antyklerykalnej i antyfeudalnej ideologii Braci Polskich. Dzięki omawianym studiom znamy rolę tej ideologii w rozwoju filozofii europejskiej oraz przyjęcie, z jakim spotkała się myśl ariańska na Zachodzie. W swych bogato udokumentowanych rozprawach prof. Chmaj wykazał znajomość doktryny arian polskich wśród przedstawicieli elity umysłowej ówczesnej Europy; a więc u wybitnego astronoma Jana Keplera, który polemizował z arianinem żmudzkiem Florianem Crusiusem (*Crusius a Kepler*), u znakomitego filozofa Barucha Spinozy (*Spinoza a Bracia Polscy*), u twórcy prawa międzynarodowego Hugona Grotiusa (*Przytkowski a Grotius*), czy wreszcie w kołach intelektualnych stolicy Francji (*Propaganda Braci Polskich w Paryżu*). Warto przy tym zaznaczyć, iż prof. Chmaj publikował wyniki swych badań nie tylko w formie rozpraw naukowych przeznaczonych dla wąskiego grona fachowców. Doceniając społeczną funkcję popularyzacji idei racjonalistycznych zawartych w doktrynie ariańskiej drukował artykuły o Braciach Polskich także i w miesięcznikach oraz tygodnikach społeczno-literackich (m. in. w roku 1958. Jego artykuły publikowały „Argumenty“ i „Nowa Kultura“).

Zainteresowania badawcze dla takich racjonalistycznych nurtów myśli ludzkiej, jak arianizm i kartezjanizm pozostawały w zgodzie z osobistymi poglądami prof. Chmaja. Zarówno w słowie drukowanym, jak też i w życiu dawał on bowiem niejednokrotnie wyraz swoim materialistycznym i racjonalistycznym przekonaniom. Pełen przyjaźni i życzliwości wobec ludzi służył zawsze chętnie swoją radą i pomocą. Ze szczególną wdzięcznością wspominają go młodzi badacze arianizmu, któ-

rzy tylokrotnie korzystali z jego, jakże cennych, wskazówek i konsultacji. W polemikach naukowych nigdy nie starał się narzucić swoich przekonań nawet wówczas, gdy górował nad oponentami doświadczeniem, wiekiem i erudycją. Z pasją prawdziwego naukowca dążył tylko i jedynie do ustalenia prawdy.

Uzucie żalu, które odczuwamy z powodu Jego śmierci, łagodzi jedynie świadomość tego, iż po profesorze Chmaju pozostały dzieła, z których korzystać będą liczne pokolenia badaczy.

Janusz Tazbir

